

Legislation of hijab ruling and jurisprudential limits and its governmental requirement in Islam

Davood Mokhtari Ardestani¹ Hasan Asadi^{*2}
Akbar Ahmadi³

Received date: 2024/10/30

Acceptance date: 2025/05/17

Extended abstract

Introduction: Hijab, as a foundational legal and social injunction in Islam, has consistently drawn the attention of jurists, exegetes, and Islamic scholars. Far from being a mere cultural or personal preference, hijab is rooted in Qur'anic legislation and aligns with the innate human disposition (fiṭrah) toward modesty and dignity. Historically, the human tendency to cover the body has been evident since the creation of Adam and Eve, as referenced in the Qur'an (al-A'raf: 22, 26), where the instinct to conceal one's private parts is portrayed as a natural response to shame and moral consciousness.

This paper aims to examine the Qur'anic, jurisprudential, and social foundations of hijab, focusing on two key verses—al-Nūr: 31 and al-Aḥzāb: 59—that establish the legal obligation (wujūb) of hijab and its boundaries (ḥudūd). It also explores the legitimacy of governmental enforcement (ilzām ḥukūmī) of hijab in public spaces, based on Islamic legal principles such as al-amr bi-l-ma'rūf wa-n-nahy 'an al-munkar (commanding right and forbidding wrong) and ta'zīr (discretionary punishment).

Methodology: This study adopts a textual-analytical and deductive approach, drawing upon classical and contemporary sources in Islamic jurisprudence (fiqh), Qur'anic exegesis (tafsīr), and Arabic lexicography. The methodology includes:

- Semantic analysis of key terms such as ḥijāb, khimār, and jilbāb in authoritative Arabic dictionaries (e.g., Lisān al-'Arab, al-Mufradāt, Majma' al-Baḥrayn).
- Examination of the usage of ḥijāb in the Qur'an and Prophetic traditions (ḥadīth), and its evolution in fiqh literature.
- Comparative analysis of juristic opinions (aqwāl al-fuqahā') regarding the extent of 'awrah (private parts) and the legal limits of hijab.
- Review of exegetical interpretations (tafsīr) and occasions of revelation (asbāb al-nuzūl) for the relevant verses.
- Application of uṣūl al-fiqh (principles of jurisprudence) to assess the validity of state enforcement of hijab.

¹. PhD student, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Islamic Azad University, Varamin, Iran.
d.mokhtari1342@gmail.com

^{2.*} Assistant Professor Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Islamic Azad University, Varamin, Iran.
(corresponding author). Asadihasan171@gmail.com

³. Assistant Professor, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Islamic Azad University, Varamin, Iran.
Akbar9000@gmail.com

Sources include classical fiqh texts (e.g., *Sharāʿi al-Islām*, *Tahrīr al-Wasīlah*), tafsīr works (e.g., *Majmaʿ al-Bayān*, *al-Mīzān*), and foundational uṣūl texts (e.g., *al-Kifāyah*, *al-Risālah*).

Findings:

1. Hijab is a legally binding obligation (*ḥukm wājib*) in Islam, legislated through two Qurʾanic verses:
 - al-Nūr: 31 mandates “*ḍarb al-khimār*” (drawing the head-cover over the bosom), indicating coverage of the head, neck, and chest.
 - al-Aḥzāb: 59 commands “*idnāʾ al-jilbāb*” (drawing the outer garment close), signifying full-body coverage in public.
2. According to jurists, the legal boundary (*ḥadd sharʿī*) of hijab requires women to cover their entire body except the face and hands up to the wrists, provided there is no risk of temptation (*fitnah*) or sexual gratification (*taladhdhudh*).
3. The term *ḥijāb* in the Qurʾan is used in its linguistic sense (barrier or screen), not its technical legal meaning. Instead, the legal concept is conveyed through terms like *khimār* and *jilbāb*.
4. Two major exegetical views exist regarding the *jilbāb* verse:
 - Sunni view: *Jilbāb* was legislated to distinguish free women from female slaves.
 - Shiʿi view: *Jilbāb* was mandated to protect believing women’s dignity and prevent harassment in public.
5. Governmental enforcement of hijab is justified within Islamic legal theory. Since hijab is a public religious duty (*ḥaqq Allāh ʿām*), not merely a private act, the Islamic state is obligated to uphold it through mechanisms like *taʿzīr* and *al-amr bi-l-maʿrūf wa-n-nahy ʿan al-munkar*.
6. Prophetic traditions reinforce the obligation of hijab, such as the ḥadīth of Asmāʾ bint Abī Bakr, where the Prophet ﷺ instructed that only the face and hands may be visible after a woman reaches puberty.

Discussion: Hijab in Islam is not a personal or cultural preference but a divine legal injunction with social implications. The sequencing of the two verses—first *jilbāb*, then *khimār*—reflects a gradual legislative approach, accommodating the socio-cultural context of early Islam. This progression underscores the importance of both modesty and public identity in Islamic ethics.

Juristic consensus (*ijmāʿ*) affirms the obligation of hijab, though minor differences exist regarding its extent. Classical jurists used the term “*satr*” (concealment), while contemporary discourse favors “*ḥijāb*,” indicating a shift in terminological usage.

The legitimacy of state enforcement is grounded in the principle that public religious duties must be upheld to preserve moral order. The state’s role is not coercive but regulatory, ensuring that divine rights (*ḥuqūq Allāh*) are respected in the public domain. This enforcement must be balanced with justice, compassion, and contextual sensitivity.

From the perspective of *uṣūl al-fiqh*, the convergence of *taklīfī* (obligatory) and *waḍʿī* (situational) rulings allows for both individual accountability and institutional responsibility. Hijab thus becomes a shared moral and legal commitment between the believer and the community.

The example of Fāṭimah al-Zahrāʾ (AS), who wore both *khimār* and *jilbāb* when appearing in public, serves as a practical model of Islamic modesty. Her practice illustrates the integration of legal compliance and spiritual dignity.

Keywords: Khemar, jalbab, governmental obligation, ta'zir, famous commandment and prohibition of evil.

تشریح حکم حجاب و حدود فقهی و الزام حکومتی آن در اسلام

داود مختاری اردستانی^۱ حسن اسدی^{۲*} اکبر احمدی^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۰۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۲۷

چکیده

حجاب و پوشش زنان در برابر مردان نامحرم حکم واجب قرآنی و ضروری دین اسلام و اجماعی بین فقهاء مسلمان است. هر چند زنان در ادوار و جوامع مختلف به رعایت پوشش در برابر دیگران اعتناء و توجه داشته‌اند، خداوند حکم حجاب و بیان حدود و ثغور آنرا در دو آیه قرآن تشریح و قانونگذاری نموده است. آیه جَلْبَاب که، زنان را در مراوده با افراد نامحرم ملزم به اِدْناء الجلباب یعنی پوشش سرتاسری نموده است و در آیه خِمَار که آنها را به ضَرْب الخِمَار یعنی پوشش سر و گردن و سینه و عدم ابداء زینت‌های باطنی دستور داده است. یعنی زنان در مواجهه با نامحرمان باید همه بدن خود به جزء صورت و دست‌ها تا مچ را بپوشانند و با توجه به آنکه حجاب اسلامی یک موضوع اجتماعی و از جمله حقوق الهی است نه فردی، حاکم اسلامی مکلف است بر مبنای اصل امر به معروف و نهی از منکر و قاعده فقهی تعزیر این واجب الهی را در اجتماع عملی نماید.

واژگان کلیدی: امر به معروف و نهی از منکر، الزام حکومتی، تعزیر، جَلْبَاب، خِمَار.

d.mokhtari1342@gmail.com

Asadihasan171@gmail.com

Akbar9000@gmail.com

^۱ دانشجوی دکترای گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی، ورامین، ایران.

^۲ * استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی، ورامین، ایران. (نویسنده مسئول)

^۳ استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی، ورامین، ایران

مقدمه

از موضوعات بسیار مهم و اساسی که از ابتدای خلقت بشر مورد توجه بوده است موضوع پوشش انسان ها در برابر یکدیگر است زیرا عدم پوشش یا برهنگی بر خلاف فطرت انسانی است و زمانی که خداوند آفرینش حضرت آدم و همسرش را در قرآن بیان می کند به این نیاز فطری که تمایل به پوشیدگی است اشاره می نماید «فَلَمَّا بَغُرُوا فَلَئِمَا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ» (اعراف/ ۲۲) «پس آن دو را با فریب به سقوط کشانید و هنگامی که از آن درخت چشیدند، زشتی هایشان بر آنان نمودار گشت و شروع کردند با برگهای بهشت خودشان را بپوشانند» بعد از هبوط انسان بر روی زمین خداوند به فرزندان آدم اینگونه خطاب می کند «يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوْآتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَىٰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ ذَٰلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَكَّرُونَ» (اعراف/ ۲۶) «ای فرزندان آدم به راستی ما برای شما لباسی پدید آوردیم که همه زشتی های شما را می پوشاند و هم زینت شماسست و لباس تقوی قطعاً بهتر است این از نشانه های خداست، امید است که آنها پند گیرند».

بنابراین همه ی انسانها در تمامی اعصار از مردان و زنان، پوشش و حجاب را بنابر فطرتشان رعایت می نمودند و لذا سوالات مطروحه در این زمینه این است که آیا اسلام حکم وجوب حجاب زنان را در برابر مردان نامحرم تشریع نموده است و در صورت تشریع حکم حجاب اولاً حدود و ثغور آن چیست؟ ثانیاً از آنجا که حجاب یک حکم اجتماعی است و زنان ملزم به رعایت آن به هنگام حضور در جامعه و مراوده و ارتباط با مردان نامحرم هستند آیا وظیفه ی همگانی (مردم و حکومت) الزام نمودن زنان به حجاب در جامعه می باشد؟ در این مقاله با تحقیق در منابع فقهی به سوالات فوق که به جامعه امروزی نیز مربوط می باشد پاسخ داده خواهد شد.

۱- مفهوم شناسی و پیشینه پژوهش

۱-۱- حجاب در لغت

حجاب، واژه ای عربی است و مصدر از ریشه ی (ح ج ب) است و لغوین دو معنا برای آن مطرح کرده اند: الف- الْحِجَابُ كُلُّ مَا حَالَ بَيْنَ شَيْئَيْنِ (طبرسی، ۱۴۰۶ ق، ج ۲: ۳۴) هر چیزی که میان دو چیز حائل شود، حجاب است. معنای جامع تر عبارت است از «الْحِجَابُ هُوَ الْحَائِلُ الْحَاجِزُ الْمَانِعُ عَنْ تَلَاقِي الشَّيْئَيْنِ أَوْ اثَرُهُمَا سَوْأَةً كَانَا مَادِيَيْنِ أَوْ مَعْنَوِيَيْنِ أَوْ مُخْتَلِفَيْنِ وَ سَوْأَةً كَانَ الْحَاجِبُ مَادِيًا أَوْ مَعْنَوِيًا» (مصطفوی، ۱۳۶۰، ج ۲: ۴۱۷). یعنی حجاب، حائل و مانع از تلاقی دو چیز یا دو اثر آن دو بر هم است و حال آنکه آن دو مادی باشد یا معنوی یا اینکه یکی مادی و دیگری معنوی باشد و حاجب نیز می تواند مادی یا معنوی باشد.

پس بنابر معانی مذکور هر چیزی که مانع و حائل، میان دو شی ایجاب کند از مصادیق حجاب محسوب می شود.

ب- الحجاب: السَّتر (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ ق، ج ۲: ۲۹۸). حجاب به معنای پوشش است و معنای دیگری که برای آن گفته اند: أَصْلُ الْحِجَابِ السَّتْرُ الْحَائِلُ بَيْنَ الرَّائِي وَالْمَرْتِي (طبرسی، ۱۴۰۶ ق، ج ۲: ۳۴). ریشه ی حجاب پوششی است که مانع میان بیننده و دیده شده می باشد. ماحصل معانی حجاب از دیدگاه لغوین دو معنای قابل تفکیک از هم می باشد یکی فاصله ایجاب کردن میان دو چیز است که این معنا از کلمه ی «حائل و حاجز» مستفاد می شود و دیگری پوشش و پنهان کردن است که این معنا از کلمه «ستر» فهمیده می شود.

۱-۲- حجاب در اصطلاح فقه

نکته ای که در مورد واژه ی «حجاب» در آثار فقهاء مشهود می باشد این است که فقهاء متقدم از کلمه (ستر) در متون فقهی خود استفاده کرده اند (محقق حلی، ۱۴۵۷ ق، ج ۱: ۵۵) و حال آنکه در عبارات فقهی فقهاء معاصر از کلمه (حجاب) استفاده شده است و موضوع ستر یا حجاب زن در برابر نامحرم در باب مستقلی از منابع فقهی مطرح نشده است بلکه در ذیل (کتاب الصلاه و کتاب النکاح) پیرامون نحوه ی پوشش زن در نماز (پوشش و ستر صلاتی) و همچنین پوشش وی در برابر نامحرم (پوشش و ستر غیر صلاتی) مباحثی را مطرح کرده اند.

فقهاء در تعریف حجاب گفته‌اند: «الْحِجَابُ مَا تَلْبَسُهُ الْمَرْأَةُ مِنَ الثِّيَابِ لِسِتْرِ الْعَوْرَةِ عَنْ الْأَجَانِبِ» (قلعجی، ۱۴۰۸ق، ذیل واژه حجاب) حجاب لباسی است که زن آن را برای حفظ عورت از بیگانگان می‌پوشد. در این تعریف سه نکته، قابل توجه و تأمل است: ۱- کلمه‌ی (امرأه) مبین آن است که حجاب، پوشش زن در برابر نامحرم است، لذا پوشش مردان مدنظر نمی‌باشد علی‌رغم اینکه برای پوشش مردان احکامی در فقه وجود دارد. ۲- عورت آن چیزی است که انسان از آشکار شدنش شرم دارد، عورت مردان میان ناف تا زانو است و عورت زن همه بدنش بجز صورت و دستان تا مچ می‌باشد (ابن اثیر، ۱۴۶۷ق، ج ۲: ۳۱۹). ۳- کلمه‌ی (الاجانب) یعنی پوشش زن در برابر افراد نامحرم. در ضمن فقهاء حدود فقهی حجاب و پوشش زن را در برابر نامحرم اینگونه بیان کرده‌اند: «يَجِبُ الْمَرْأَةُ تَمَامَ بَدَنِهَا عَدَالِزَوْجٍ وَ الْمَحَارِمِ الْأَوْجَهِ وَ الْكَفَّيْنِ مَعَ عَدَمِ التَّلَذُّدِ وَ الرِّيِّهِ» (حکیم، ۱۳۷۴، ج ۱: ۳۹۲) یعنی پوشش تمام بدن زن به غیر از وجه و کفین واجب است مشروط بر اینکه نگاه کردن همراه لذت و ریه نباشد با توجه به اینکه این نوع پوشش در برابر همسر و محارم وجوب ندارد.

۱-۳- معنای واژه‌ی حجاب در قرآن و روایات

واژه‌ی حجاب در قرآن در هفت آیه مطرح شده است که در هیچ یک از آیات، حجاب به معنای اصطلاح فقهی نمی‌باشد بلکه به معنای لغوی یعنی حائل و مانع یا پرده است. بنابراین با توجه به آیات حجاب در قرآن (نور/۳۱ و احزاب/۵۹) که از واژه‌ی حجاب به معنای اصطلاح فقهی آن استفاده نشده است بلکه از تعبیری چون عدم ابداء زینت باطنی و ضَرْبُ الْخِمَارِ و ادْنَاءُ الْجِلْبَابِ که مبین حجاب شرعی زن در برابر نامحرم است استفاده شده است.

۱-۳-۱- عدم ابداء زینت باطنی

در فرازی از آیه ۳۱ نور آمده است «لَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ» زنان نباید زینت‌های خود را نمایان سازند مگر آنچه که بطور طبیعی آشکار و نمایان است. لذا مستثنی‌منه در آیه که زینت باطنی زن می‌باشد خداوند دستور به عدم ابداء و آشکار نمودن آن در برابر نامحرم داده است و مستثنی (ماظهر) بنابر روایات، وجه و کفین می‌باشد که ابداء و نمایان کردن آن بصورت طبیعی منعی ندارد و شاید از آنرو که سبب عسر و حرج در روابط اجتماعی زن می‌شود و زندگی اجتماعی را برای زن تسهیل می‌نماید، البته چنانچه زمینه لذت و ریه را ایجاد کند پوشش وجه و کفین توصیه شده است. لازم به ذکر است که زینت از منظر لغویین دارای دو معنای زیور و زیبایی است مجمع البحرین زینت را مترادف زیور گرفته است «الزَّيْنَةُ مَا يَتَرَيَنَّ بِهِ الْإِنْسَانُ مِنْ حُلِيِّ وَ لِبْسٍ وَ أَشْبَاهِ ذَلِكَ» زینت آن چیزی است که انسان بوسیله آن آراسته می‌شود مانند زیور آلات و لباس‌ها و اموری شبیه آن» (طریحی، بی تا، ذیل ماده زین) و راغب در معنایی که از زینت ارائه داده است به معنای زیور اشاره می‌کند: «الزَّيْنَةُ بِالْقَوْلِ الْمُجْمَلِ ثَلَاثٌ: زِينَةُ نَفْسِيَّةٌ كَالْعِلْمِ وَ الْإِعْتِقَادَاتِ الْحَسَنَةِ، زِينَةُ بَدَنِيَّةٌ كَالْقُوَّةِ وَ طَوْلِ الْقَامَةِ، زِينَةُ خَارِجِيَّةٌ كَالْمَالِ وَ الْجَاهِ» «زینت بطور خلاصه سه نوع است: زینت نفسی یا روحی مانند علم و اعتقادات نیکو، زینت بدنی مانند قدرت و بلندی قامت، زینت خارجی مانند مال و جاه» (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ذیل ماده زین).

۱-۳-۲- ضرب الخمار

در فرازی دیگر از آیه ۳۱ نور آمده است: «وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ» «زنان باید خُمُر یا مقنعه‌های خود را بر روی گریبان و سینه‌هایشان قرار دهند» حکم الهی در این آیه مبین وجوب حجاب و حدود آن می‌باشد که ابن عباس در تفسیر آیه می‌فرماید: «تُغَطَّى شَعْرُهَا وَ صَدْرُهَا وَ تَرَائِبُهَا وَ سَوَالِفُهَا» (طبرسی، ۱۴۰۶، ج ۷: ذیل آیه) زنان باید موی سر و سینه و دور گردن و زیر گلوئی خود را بپوشانند. و ابن منظور در مورد واژه‌ی خِمار گفته است: «الْخِمَارُ لِلْمَرْأَةِ وَ هُوَ النَّصِيفُ» منظور از خِمار برای زن همان نصیف است و نصیف یعنی مقنعه و هر چیزی که زن با آن سر خود را می‌پوشاند (ابن منظور، ۱۴۱۲ق، ذیل ماده خمر).

علامه طبرسی می‌گوید: «خُمَر» جمع خِمَار به معنای مقنعه است یعنی آنچه سر زن را می‌پوشاند و بر سینه‌اش فرو می‌افتد، زنان صدر اسلام به انداختن مقنعه بر سینه خود امر شدند تا گردن‌های آنها پوشیده شود زیرا آنان روسری‌های خود را بر پشت سر می‌انداختند و گردن و سینه‌هایشان آشکار می‌گردید (طبرسی، ۱۴۰۶ ق، ج ۷: ذیل آیه).

بنابراین آیه مذکور زنان را ملزم کرده که به هنگام حضور در عرصه اجتماع و برخورد با افراد نامحرم علاوه بر پوشش طبیعی باید سر و گردن و گریبان را نیز که مهمترین قسمت بدن زن و محل اجتماع زیبایی‌های متصل و طبیعی و زینت‌های منفصل و مصنوعی است بپوشانند.

۱-۳-۳- ادناء الجلباب

در فرازی از آیه ۵۹ سوره احزاب آمده است «يُدْنِينَ عَلَيْنَهُنَّ مِنَ الْجَلْبَابِ» در این آیه خداوند زنان را علاوه بر حجاب حداقلی (پوشش خمار) در آیه ۳۱ نور به حجاب حداکثری (پوشش جلباب) ملتزم نموده است البته بین لغویین و مفسرین قرآن در مورد معنای واژه‌ی «جلباب» اختلاف نظر می‌باشد:

۱- ابن منظور می‌گوید: «الْجِلْبَابُ ايضاً: الرِّدَاءُ وَقِيلَ هُوَ كَالْمَقْنَعَةِ تُغْطِي بِهِ الْمِرَاءُ رَأْسَهَا وَظَهْرَهَا وَصَدْرَهَا» (ابن منظور، ۱۴۱۲، ج ۲: ۲۱۳) جلباب به معنای رداء و عباء است و برخی گفته‌اند که جلباب مانند مقنعه است که زن بوسیله آن سر و پشت و سینه‌اش را می‌پوشاند- فیومی می‌گوید: «الْجِلْبَابُ ثَوْبٌ أَوْسَعُ مِنَ الْخِمَارِ وَ دُونَ الرِّدَاءِ» «جلباب، لباسی است بزرگ‌تر از مقنعه و کوچک‌تر از رداء» (الفیومی، ۱۴۰۵، ج ۱: ۱۰۱). ۳- جوهری می‌گوید: الجلباب: الملحفه (جوهری، ۱۳۷۶، ج ۲: ۱۰۴) جلباب یعنی ملحفه یا روانداز که تمام بدن را فرا می‌گیرد. حال معنای جلباب در آیه مورد نظر کدامیک از معانی مذکوره در نزد اهل لغت می‌باشد که جلباب پوششی است که از خمار (مقنعه) بزرگ‌تر است و از چادر کوچک‌تر که بنابر تعبیر بعضی از اهل لغت به آن رداء یا عباء گفته می‌شود.

معنای واژه‌ی حجاب در روایات به دو صورت لغوی و مفهومی مشهود می‌باشد شکل لغوی آن فرمایش حضرت علی (ع) «بینک و بین الموعظة حجاب من الغرة» میان شما و پذیرایی پرده غفلت و غرور حائل است (سید رضی، بی‌تا). در برخی روایات از ماده حجاب استفاده نشده است بلکه مفهوم روایت مبین حجاب شرعی زنان است مانند اینکه: روزی اسماء به خانه پیامبر (ص) آمد در حالی که لباس‌های نازک و بدن نما پوشیده بود. پیامبر (ص) چهره خود را از ایشان برگرداند و فرمود: «يَا أَسْمَاءُ إِنَّ الْمَرْأَةَ إِذَا بَلَغَتِ الْمَحِيضَ لَمْ تَصْلُحْ أَنْ يَرَى الْآلُ هَذَا وَ هَذَا إِشَارَةٌ إِلَى كَفِّهِ وَ وَجْهِهِ» (سجستانی، ۱۹۹۸، ج ۲: ۲۸۳) ای اسماء زمانی که زن به حد بلوغ رسید سزاوار نیست چیزی از بدن او دیده شود مگر این و این در حالی که اشاره نمودند به چهره و قسمت مج به پایین دست خودش.

۱-۴- الزام در معنا و مفهوم

الزام در لغت از ریشه لازم به معنای ثبوت، دوام، کاری را به عهده کسی گذاشتن و بر او واجب کردن است. لزوم الشی: ثبت و دام، الزام به معنای اثبات و ادامه و ایجاب است (قرشی، ۱۴۱۲ ق، ج ۶: ۱۸۷).

حکم الزامی در اصطلاح علمای اصول از اقسام احکام تکلیفی است و منظور از آن طلب انجام یا ترک فعل به خاطر مصلحت یا مفسده ملزمه‌ای است که در آن وجود دارد به گونه‌ای بر امتثال آن پاداش و بر مخالفت آن، کیفر مترتب می‌شود مثل امر به اقامه نماز یا نهی از شرب خمر (طباطبایی حکیم، بی تا: ۵۸).

۲- تشریح حکم وجوب حجاب در قرآن

در قرآن تشریح حجاب و پوشش زنان در برابر نامحرم در دو مرحله نازل شده است یکی در سال پنجم هجری نزول آیه ۵۹ سوره احزاب که مبین این است که زنان به هنگام مراوده با مردان نامحرم و حضور در جامعه باید (جلباب یا چادر یا پوشش سرتاسری) خود را بر فراز بدن خود قرار دهند و گوشه‌های آن را کاملاً به خود نزدیک کنند تا اینکه مورد اذیت و آزار افراد هوسباز قرار نگیرند و شخصیت انسانی آنان مصون بماند. دیگر در سال هشتم هجری آیه ۳۱ سوره نور نازل شده است. حکم حجاب و پوشش زنان (ضرب الخمار) که حکم تکمیلی حجاب بعد از حکم ابتدایی جلباب در سال پنجم می‌باشد بر زنان واجب شده به هنگام تعامل با مردان نامحرم باید خمار و یا مقنعه یا روسری خود را بر روی سر قرار دهند. سرو گردن و سینه‌ی خود را بپوشانند مضاف بر اینکه قبلاً به آنها دستور داده شده بود که از جلباب یا چادر نیز باید استفاده کنند.

اکنون به تبیین دو آیه جلاب (چادر) و خمار (مقنعه) در مورد حجاب زنان که در قرآن تشریح شده است می‌پردازیم.

۲-۱- آیه اول (آیه جلاب)

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِّأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ (احزاب/ ۵۹).

«ای پیامبر به همسران و دختران و زنان مومنان بگو چادرهایشان را بر خود فرو افکنند این کار برای اینکه شناخته شوند و مورد آزار قرار نگیرند بهتر است.

کلمه جلاب در مبحث مفهوم‌شناسی از دیدگاه لغویین توضیح داده شده و قدر متیقن در آن تعبیر این است که جلاب پوششی است که از مقنعه بزرگ‌تر و از چادر کوچک‌تر است که سر و سینه و تمام برجستگی‌های بدن زن را می‌پوشاند.

شاهد و گواه بر ادعای فوق مبنی بر اینکه جلاب، پوششی بلند و گشاد بوده که تمام بدن زن را از سر تا پا می‌پوشانده است، پوشش حضرت زهرا سلام الله علیها به هنگام خارج شدن از خانه و رفتن به سوی مسجد به منظور دفاع از فدک اینگونه بوده است: «لَا تُتُّ خِمَارَهَا عَلَى رَأْسِهَا وَ اشْتَمَلَتْ بِجِلْبَابِهَا» حضرت مقنعه‌اش را بر سرش بست و جلاب که تمام بدنش را می‌پوشاند بر تن نمود» (طبرسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱: ۹۸).

نحوه پوشش و حجاب حضرت زهرا(س) ما را به چند نکته رهنمود می‌نماید. نکته اول اینکه پوشش حضرت زهرا (س) در خارج از خانه و به هنگام ورود به اجتماع دو پوشش قرآنی مستقل یعنی «خمار = مقنعه» و «جلاب = چادر» بوده است. نکته دوم: اینکه از عبارت «اشْتَمَلَتْ بِجِلْبَابِهَا» استفاده می‌شود که جلاب، پوشش سرتاسری مانند چادر امروزی بوده است که تمام بدن حضرت را می‌پوشاند.

عبارت (يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ) یعنی خدا به زنان و دختران پیامبر (ص) و زنان مومنان دستور می‌دهد که جلاب‌هایشان را به خود نزدیک کنند و این بیان الهی مبین آن است که در صدر اسلام قبل از تشریح حکم حجاب چنین پوششی در میان زنان مرسوم و متداول بوده است که خداوند اینگونه زنان را مورد خطاب قرار می‌دهد. ولی در کلمات آیه، دلالتی بر اینکه چه مقدار از بدن یا صورت زن با جلاب باید پوشیده شود وجود ندارد و مقدار و فلسفه پوشش با جلاب (چادر) مبتنی بر دو نوع شأن نزول می‌باشد که مفسرین امامیه و اهل سنت در تفاسیر خود آورده‌اند و ضمن تتبع و بررسی در منابع تفسیری به دو دیدگاه متفاوت در تفسیر آیه جلاب مواجه می‌شویم.

۲-۱-۳- دیدگاه تمایز زنان مؤمن از کنیزان

این دیدگاه که بر طبق آراء غالب اهل سنت می‌باشد که در شأن نزول آیه مورد بحث گفته‌اند «زنان آزاد مسلمان قبل از نزول آیهی جلاب، پوشش خاصی نداشتند بلکه پوشش آنها مانند زنان کنیز بود که لباس بر تن داشتند خمار (پوشش سر) را رعایت می‌کردند ولی چهره‌ها و گریبان و گردن و گوش‌های آنها نمایان و آشکار بود هنگام شب که زنان آزاد از خانه برای کاری خارج می‌شدند مردان هرزه و هوسباز در برابر آنان مزاحمت ایجاد می‌کردند زمانی که به آن مردان گفته می‌شد که چرا این عمل را انجام می‌دهند در پاسخ می‌گفتند که زنان آزاد را با کنیزان اشتباه گرفته‌ایم سپس آیه، نازل شد و زنان آزاد مسلمان را بر پوشیدن جلاب (چادر) واجب کرد تا اینکه تمایزی میان آنان و کنیزان ایجاد شود و در نتیجه زنان آزاد مورد اذیت و آزار مردان لایابالی قرار نگیرند» (سیوطی، ۱۴۱۰ ق، ج ۵: ۲۲۱).

بنابر شأن نزول مذکور پوشش جلاب وجه تمایز زنان آزاد از کنیز محسوب می‌شود قبل از نزول آیه پوشش زنان آزاد و کنیز مانند هم بود و آیه جلاب پوشش زنان آزاد را به گونه‌ای تبیین نمود که تمام صورت یا بیشتر صورت و مجموعه بدن زن پوشانده شود و از زنان کنیز متمایز شوند. این دیدگاه دارای اشکالاتی است:

اولاً: مزاحمت مردان هوسباز نسبت به کنیزان جایز شمرده می‌شود در حالیکه طبعاً چنین مزاحمتی نسبت به هیچ زنی اعم از آزاد و کنیز و حتی زن غیرمسلمان در شرع اسلام جایز نمی‌باشد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۷: ۴۲۸).

ثانیاً: ظاهر عبارت «نساء المومنین» در آیه شریفه، مطلق می‌باشد و شامل دو گروه زنان مومن آزاد و کنیز می‌شود و دلیلی وجود ندارد که حکم جلاب را به زنان آزاد اختصاص دهیم و حال آنکه شامل زنان کنیز نیز می‌شود (ابوحیان، ۱۴۲۰ ق: ۵۰۴).

ثالثاً: این حکم مفسرین با روح کلی قرآن منافات دارد زیرا که خداوند در قرآن تصریح نموده است که ملاک کرامت و فضیلت انسان‌ها نسبت به یکدیگر فقط تقوا می‌باشد «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ». «ای مردم همانا ما شما را از مرد و زنی آفریدیم و شما را ملت‌ها و قبیله‌هایی قرار دادیم تا اینکه یکدیگر را بشناسید قطعاً گرمی‌ترین شما نزد خدا با تقواترین شماست.»

بنابراین نمی‌توان حکم نمود که خداوند آیه جلیب را برای زنان آزاد به جهت دفع شر هوسبازان نازل کرده و زمینه‌ای برای اذیت و آزار کنیزان فراهم نموده و این موضوع با عدالت خداوند مغایرت دارد.

رابعاً: بر فرض پذیرش پوشش جلیب برای ایجاد تمایز میان زنان آزاد و کنیز دیگر نیازی به پوشاندن تمام صورت نمی‌باشد ولی در صورت عمل به احتیاط پوشش تمام صورت علاوه بر بدن، نیکو است ولی واجب نمی‌باشد.

۲-۱-۴- دیدگاه مصونیت و حفظ کرامت انسانی زنان مومن

بعضی از مفسرین بر مبنای شأن نزول دیگر، معنای متفاوتی را در پوشش جلیب عنوان کرده‌اند این گروه در این زمینه فرموده‌اند که «زنان مسلمان برای ادای فریضه نماز به مسجد می‌رفتند، جوانان مزاحم بر سر راه آنان می‌نشستند و در تاریکی متعرض آنان می‌شدند و برای آنها مزاحمت ایجاد می‌کردند (عروس حویزی، ۱۳۱۵ق، ج ۴: ۳۰۷).

پس بر اساس این شأن نزول مفهوم عبارت (ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَنْ يُعْرَفَ فَلَئَا يُؤْذَنَ) پوشش جلیب برای تمایز و تفاوت زنان آزاد و کنیز نمی‌باشد بلکه برای آنست که با این پوشش، عفاف و مصونیت برای زن مسلمان ایجاد شود و افراد فاسد مزاحمت برای آنها فراهم نکنند و چنانچه کنیزان هم چنین پوششی داشته باشند این مزاحمت را از خود دفع می‌کنند.

در تأیید این دیدگاه می‌توان گفت که آیه‌ی جلیب دومین آیه است که در قرآن به نحوه‌ی پوشش زنان در مواجهه با نامحرم پرداخته است و لذا اولین خطاب خداوند به موضوع پوشش زنان آیه ۳۱ سوره نور (آیه خمار) می‌باشد که به پوشش قسمت‌هایی از بدن (سر، گردن، سینه) و پوشش زینت‌های لازم‌الستر اشاره دارد و از آنجا که این پوشش (بوسیله خمار) کامل نبوده و حجم و برجستگی‌های بدن زن را در بر نمی‌گرفت خصوصاً که لباس‌های تنگ و چسبان و جذاب بر تن می‌کردند و این امر زمینه تحریک مردان هرزه را فراهم می‌کرد. بنابراین آیه جلیب زنان را ملزم نمود که با پوشیدن جلیب (پوشش سرتاسری یا چادر) حجم و برجستگی‌های بدن خود را بپوشانند و با این عمل به عفاف و پاکدامنی شناخته شوند و مزاحمت افراد را از خود دفع نمایند.

بر فرض قبول این شأن نزول مبنی بر اینکه پوشش جلیب وجه تمایز زنان آزاد از کنیز باشد مبین شأن نزول حکم پوشش جلیب می‌باشد و فلسفه و حکمت حکم را بیان نمی‌کند چون ضرورت و تشریح یک حکم الهی (مانند حجاب) حکمت‌های مختلفی در ابعاد فردی و اجتماعی دارد بنابراین شأن نزول فقط بیان می‌کند که حکم الهی در زمان وقوع کدام واقعه اعلام شده است هر چند آن واقعه‌ی خاص در زمان نزول آیه مرتفع شده باشد اما فلسفه و حکمت‌های اصلی حکم هنوز باقی می‌باشد در نتیجه حکم همچنان باقی است مانند موضوع مورد بحث که شأن نزول آیه جلیب را برخی تمایز زنان آزاد از کنیز مطرح کرده‌اند و در اعصار بعد از نزول آیه‌ی مذکور موضوع برده‌داری در جوامع اسلامی منسوخ گردید ولی فلسفه و حکمت‌های اصلی حجاب که مصونیت و حفظ کرامت انسانی زنان مومن است همچنان باقی است پس حکم حجاب نیز همچنان باقی است.

۲-۲- آیه دوم (آیه خمار)

وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ ... وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا ... (بخشی از آیه ۳۱ سوره نور).

«به زنان با ایمان بگو ... زینت خود را جز آنچه نمایان است (مانند دست و صورت) آشکار نسازند و باید روسری‌های خود را بر سینه‌های خویش فرو اندازند و زینت و آرایش خود را آشکار نکنند مگر ...»

در مورد سبب نزول آیه شریفه خِمار (نور/۳۱) اینگونه آمده است: «در مدینه جوانی از انصار با زنی روبرو شد، زنان در آن زمان مقنعه‌ها را پشت گوش‌ها می‌انداختند جوان نگاه به آن زن انداخت و او همچنان به راه خود ادامه می‌داد هنگامی که زن از برابر وی رد شد باز به آن زن نگاه می‌کرد و او راه خود را ادامه می‌داد تا داخل کوچه‌ای شد همچنان به پشت سر نگاه می‌کرد استخوان یا شیشه‌ای که در دیوار بود، صورت وی را درید هنگامی که زن از جلوی چشمش ناپدید شد به خود آمد و دید که خون بر لباس و سینه‌اش جریان دارد پیش خود گفت: به خدا سوگند نزد رسول خدا (ص) می‌روم و او را از واقعه آگاه می‌کنم. هنگامی که نزد پیامبر (ص) آمد و حضرت او را به آن حال دید فرمود: این چه حالتی است؟ جوان داستان را برای حضرت باز گفت و آن گاه جبرئیل بر پیامبر این آیه را نازل کرد (کلینی، ۱۴۲۹ق، ج ۵: ۵۲۱).

با نزول این آیه، حجاب بر زنان مومن واجب شد و به همه‌ی زنان مؤمن دستور داده شد چشمان خود را فرو بندند به نامحرم نگاه نکنند. دامن‌های خود را حفظ کنند زینت‌های خود را جز آنچه بصورت عادی آشکار است نمایان نسازند. روسری‌ها را بر گریبان‌های خویش بیندازند زینت‌های خود را فقط برای اشخاص معینی (دوازده گروه افرادی که در آیه مذکور است) نمایان کنند و پاهای خود را به گونه‌ای بر زمین نکوبند که زینت‌های پنهان آنها آشکار شود.

«از عایشه همسر پیامبر (ص) روایت شد که گفته است: رحمت خدا بر زنان مهاجر پیشگام باد، هنگامی که خداوند فرمان حجاب را نازل کرد ضخیم‌ترین پوشش‌های پشمین خود را برش داده و با آن سر و گردن خود را پوشاندند» (طبرسی، ۱۴۰۶، ج ۱۸: ۹۵).

و روایتی از پیامبر (ص) وارد شده است که این موضوع را تایید می‌نماید. نمایان ساختن تمام بدن برای زوج جایز است و سر و گردن را می‌توان در برابر پسر و برادر آشکار کرد اما در برابر نامحرم باید از چهار پوشش استفاده کرد: درع (پیراهن) خِمار (روسری) جلباب (پوشش بزرگ‌تر از خِمار که همه بدن را فرا می‌گیرد) اِزار (هم به معنای لنگ است که پایین‌تنه را می‌پوشاند و هم به معنای جامه‌ای است که تمام بدن را می‌پوشاند) (طبرسی، ۱۴۱۲، ج ۵: ۵۲).

در این روایت اشاره به دو آیه حجاب شده است یکی پوشش جلباب آیه ۵۹ سوره احزاب و دیگری پوشش خِمار، آیه ۳۱ سوره نور که هر دو پوشش را پیامبر (ص) در این بیان بر زن مسلمان به هنگام حضور در اجتماع و ارتباط با نامحرم واجب نموده است.

۳- حدود فقهی حجاب در اسلام

حکم وجوب حجاب و پوشش زنان مومن در برابر مردان نامحرم مورد اجماع و توافق همه مذاهب اسلامی است اما حدود فقهی حجاب در اسلام مورد اختلاف فقهاء می‌باشد و در میان اقوال فقهی به دو قول که قابل اعتناء است می‌پردازیم:

الف- قول اول: بر زن، پوشاندن همه بدن جز چهره و دو دست در برابر مرد نامحرم واجب است. این قول را می‌توان به اکثر فقهاء (شیعه و سنی) نسبت داد از جمله در متون فقهی شیعه در کلمات شیخ در مبسوط (ج ۴: ۱۶۰)، علامه در قواعد (ج ۱۹: ۵۸۴ و ۳۱۹) و تذکره (ج ۲: ۴۴۸)، فخرالمحققین در ایضاع النافع (ج ۳: ۶)، محقق در شرایع (ج ۲: ۲۶۹)، بطور صریح قابل شهود می‌باشد و در میان اهل سنت مالکیه و شافعیه نیز طرفدار همین قول هستند.

۳-۱- دلایل اثباتی بر قول اول

دلیل اول: مبنی بر اینکه زینت ظاهری که در این فراز از آیه ۳۱ نور (لَا يُدِينُ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا) استثناء شده است. روایاتی دال بر آن می‌باشد از جمله صحیح مسعد بن زیاد: سَمِعْتُ جَعْفَرًا (ع): وَ سُلِّ عَمَّا تُظْهِرُ الْمَرْأَةُ مِنْ زِينَتِهَا قَالَ: «الْوَجْهَ وَالْكَفَّيْنِ». «شنیدم از امام جعفر صادق (ع) که سوال شد از ایشان که زن چه بخشی از زینت خود را می‌تواند آشکار نماید؟ فرمود: چهره و دو دست را» (شیخ حرّاعلمی، ۱۴۰۹، ج ۱۴: ۱۴۶).

در روایت دیگر که شیخ کلینی از زراره واو از امام صادق (ع) بیان می‌کند که سند آن تا حدودی خوب می‌باشد: الزَّيْنَةُ الظَّاهِرَةُ الْكُلُّ وَالْخَاتَمُ «زینت ظاهر، سرمه و انگشتر است» (همان).

و در روایت دیگر با سندی وی از ابی بصیر آمده است: عن أبي عبد الله (ع) قال: «سألته عن قول الله عز وجل لا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا. قال: الخاتم و المسكة و هي القل.» از امام صادق (ع) درباره آیه (و لا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا) پرسیدم، فرمود: مقصود از آن انگشتر و النگو است (همان).

روایات مذکور در تبیین این آیه (لا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا) در مورد استثنا نمودن زینت ظاهری زن (صورت و کفین) در برابر نامحرم مبنی بر اینکه جواز نگاه کردن به این دو عضو که به عنوان مواضع زینت ظاهری است و زینت‌هایی چون (سر، انگشتر، النگو) که در این دو موضع استفاده می‌شوند در فرمایش معصومین علیهم السلام نیز به عنوان زینت ظاهری تلقی شده است و نگاه کردن به آنها مستلزم نگاه کردن به این دو عضو می‌باشد که شرعاً جایز شمرده شده است.

دلیل دوم: دلیل دیگر بر اثبات قول اول مبنی بر اینکه زن باید همه بدنش را در برابر نامحرم بپوشاند بجز صورت و کفین، مفاد فرازی از ۳۱ نور (وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ) است که خداوند حدود پوشش بانوان را بوسیله خمار یا روسری، سر و گردن و سینه، تبیین نموده است و چنانچه پوشاندن صورت و دو دست مدنظر شارع می‌بود بیان می‌فرمود.

و ابن عباس در تفسیر این آیه بیان کرده است: «تُغَطَّى شَعْرُهَا وَ صَدْرُهَا وَ تَرَائِبُهَا وَ سَوَالِفُهَا» یعنی زن مو و سینه و دور گردن و زیرگلوی خود را بپوشاند (طبرسی، ۱۴۰۶ق: ذیل آیه ۳۱ سوره نور).

دلیل سوم: بر اساس قاعده نفی عسر و حرج، عدم پوشش صورت و کفین را می‌توان استنباط نمود زیرا زنان با حضورشان در اجتماع و ارتباط با مردان نامحرم و انجام فعالیت های اجتماعی لازم است که این دو عضو را نمایان کنند و در صورت و جوب پوشش آندو موجب عسر و حرج می‌گردد.

ب- قول دوم، بر زن، پوشانیدن همه بدن، حتی صورت و دو دست واجب است این قول، فرمایش علامه حلی، مختار ابابکر بن عبدالرحمن بن هشام (ج ۲: ۴۴۸) و فرمایش صاحب جواهر، مختار فاضل مقداد (ج ۲۹، ص ۷۷) است و همچنین از تفسیر صافی (ج ۲، ص ۳۶۶) فهمیده می‌شود (حلی ۱۴۱۴، ج ۲: ۴۴۶).

۳-۲- دلایل اثباتی بر قول دوم

دلیل اول: روش عملی افراد متدین از صدر اسلام تاکنون بیان‌گر پوشش کامل زنان حتی صورت و کفین می‌باشد و این افراد اجازه نمی‌دادند که همسران و دخترانشان با چهره‌های گشاده و بدون پوشش در اجتماع حاضر شوند. و شهید ثانی به این مطلب اینگونه اشاره می‌نماید (لِاتَّفَاقِ الْمُسْلِمِينَ عَلَى مَنَعَ النِّسَاءِ مِنْ أَنْ يَخْرُجْنَ سَافِرَاتٍ) (مسلمانان بر این موضوع اتفاق دارند که مانع خروج زنان با سر و روی باز و برهنه شوند. (شهید ثانی، بی تا، ج ۷: ۴۷).

این ادعای شهید ثانی نمی‌تواند صحیح باشد زیرا برعکس سیره متدینین اینگونه بوده است که زنان آنها در اجتماع و معاشرت با مردان با صورت های بدون پوشش، حضور پیدا می کردند چنانچه صاحب جواهر. این موضوع را تأیید می کند «السَّيْرَةُ فِي جَمِيعِ الْأَعْصَارِ وَالْأَمْصَارِ عَلَى عَدَمِ مَعَامَلَةِ الْوَجْهِ وَالْكَفَّيْنِ مِنَ الْمَرْأَةِ مَعَامَلَةَ الْعَوْرَةِ» «سیره در همه دوره ها و شهرها بر این بوده است که چهره و دو دست زن را عورت تلقی نمی کردند» (نجفی، بی تا، ج ۲۹: ۷۷).

ناگفته نماند که شهید ثانی در بیانی دیگر عنوان می کند که: «و دَعَوَى اتِّفَاقُ الْمُسْلِمِينَ عَلَيْهِ مُعَارِضُ بِمَثَلِهِ وَ لَوْ تَمَّ لَمْ يُلْزَمْ مِنْهُ تَحْرِيمُ هَذَا الْمَقْدَارِ لِجَوَازِ اسْتِنَادِ مَنْعِهِنَّ إِلَى الْمَرْوَةِ وَ الْغِيَرَةِ بَلْ هُوَ الْأَظْهَرُ، أَوْ عَلَى جِهَةِ الْإِفْضَالِ مِنْ أَشْكَ فِيهَا» «ادعای اتفاق مسلمین بر پوشیدن صورت با ادعای اتفاق آنها بر نپوشیدن آن در تعارض می‌باشد و بر فرض اینکه ادعای اول کامل و صحیح باشد لازمه آن، حرمت آشکار بودن صورت نمی‌باشد زیرا احتمال دارد کسانی که از این کار منع نموده‌اند با استناد به جوانمردی و غیرت منع کرده باشند و این احتمال موجه تر و آشکارتر می‌باشد و همچنین احتمال دارد منع ایشان بخاطر افضلیت پوشش صورت باشد زیرا این کار بدون شک افضل می‌باشد (به جهت آنکه در جامعه مردان هوسباز و چشم چران به نوامیس مردم نگاه می‌کنند) (شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج ۷: ۴۷).

دلیل دوم: تلازم بین حرمت نظر و وجوب پوشش زن: در آیه ۳۰ سوره نور نگاه کردن مردان را به زنان نامحرم بطور مطلق جایز نمی‌داند یعنی نگاه کردن به همه بدن زن حتی صورت و دست ها جایز نمی‌باشد و این اطلاق نیز در روایات معصومین دلالت بر منع نگاه مرد به همه بدن زن نامحرم دارد، مشاهده می‌شود.

استدلال مستمسک العروه الوثقی بر رد دلیل فوق اینگونه است «قَوْلُهُ تَعَالَى وَلِيَضْرِبَنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ (فَإِنَّ تَخْصِيصَ الْجُيُوبِ بِجُيُوبِ السَّتْرِ يَدُلُّ عَلَى عَدَمِ وَجُوبِ سِتْرِالْوَجْهِ . وَالْأَوَّلَى بِالذِّكْرِ مِنَ الْجَيْبِ . لَأَنَّ الْخِمَارَ يَسْتُرُ الْجَيْبَ غَالِباً وَ لَا يَسْتُرُ الْوَجْهَ».

قول خداوند متعال (که زنان باید مقنعه‌های خود را بر روی سینه‌هایشان قرار دهند) تخصیص سینه‌ها به وجوب پوشاندن، دلالت بر عدم وجوب پوشاندن صورت دارد و در غیر اینصورت (پوشش صورت) سزاوارتر به ذکر از پوشش سینه می‌بود و از طرفی مقنعه غالباً سینه را می‌پوشاند و صورت را نمی‌پوشاند (حکیم، ۱۳۷۴، ج ۵: ۲۴۰).

البته لازم به ذکر است که در ابتدای آیه ۳۰ سوره نور (قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ) خداوند به مردان دستور داده است نگاهشان را به زن نامحرم کاهش دهند و به آنها نگاه طولانی نداشته باشند پس نگاه به نامحرم (بصورت و کفین) در صورت ضرورت و آنچه که در عرف جهت فعالیت‌های اجتماعی زنان در جامعه لازم است امری بدیهی است و فقهاء نیز بر مبنای سخن پیامبر (ص): نگاه اول به زن بر شما جایز است پس به دنبال نگاه دوم نروید که در آن صورت هلاک خواهید شد» قائلند بر اینکه نگاه اول به نامحرم در صورتی که بدون لذت و ریه باشد جایز است.

دلیل سوم: برخی از مفسرین شیعه و اهل سنت برای پوشش صورت زن در برابر نامحرم به این فراز از آیه ۵۹ احزاب (يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ) استناد کرده اند از جمله در تفسیر الصافی آمده است: يُغَطِّينَ وَجُوهَهُنَّ وَ أَبْدَانَهُنَّ بِجَلَابِيبِهِنَّ إِذَا بَرَزْنَ لِحَاجَةٍ. یعنی زنان هنگامی که برای حاجتی بیرون منزل می‌روند چهره ها و بدن‌هایشان را با پوشش‌های سرتاسری خود بیوشاند (فیض کاشانی، ۱۳۶۲، ج ۲: ۳۶۶). و در تفسیر کشاف نیز آمده است که معنی (يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ): يَرْخِيْنَهَا عَلَيْهِنَّ وَ يَغَطِّينَ بِهَا وَجُوهَهُنَّ وَ اعْطَافَهُنَّ «معنای اینکه جلابیب خود را بر خود نزدیک کنند این است که آنها را بر روی دوش خود بیندازند و بوسیله آن صورت ها و اطراف بدنشان را بیوشاند (زمخشری، ۱۴۰۷ق، ج ۳: ۵۹۹).

و برخی دیگر از مفسران این دیدگاه (پوشش صورت زن در برابر نامحرم به همراه تمام بدن) را مردود شمرده اند و قائلند که ظهور آیه دلالت بر پوشش همه بدن زن بجز صورت و کفین دارد. لذا المیزان در تبیین این فراز آیه فرموده است: «إِیْ يَسْتُرْنَ بِهَا فَلَا تُظْهَرُ جُيُوبُهُنَّ وَ صُدُورُهُنَّ لِلنَّظَائِرِينَ» یعنی زنان خود را با جلابیب خویش بیوشاند تا اینکه گریبان و سینه‌های خویش را برای بینندگان آشکار نکنند (طباطبایی، بی‌تا، ج ۱۶: ۳۳۹).

۴- ادله فقهی الزام حکومی حجاب

یکی از مسائلی که پیرامون موضوع حجاب زنان مطرح می‌شود این است که آیا حکومت اسلامی می‌تواند زنان را ملزم به رعایت حجاب اسلامی نماید؟ و اینکه آیا حکومت دینی دلایلی بر الزام حجاب زنان در اجتماع دارد؟ برای تبیین این موضوع می‌توان به دو دلیل از ادله فقهی الزام حکومی حجاب اشاره نمود.

۴-۱- امر به معروف و نهی از منکر

در تعریف معروف آمده است: معروف اسمی است برای هر عملی که بواسطه عقل یا شرع خوبی آن شناخته شود (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۳۳۱). و در تعریف منکر گفته شده: منکر ضد معروف است و آن چیزی که شرع آنرا زشت و حرام و مکروه بداند. امام خمینی معتقد است هر عملی که عقلاً یا شرعاً واجب باشد امر به آن نیز واجب است و هر چیزی که عقلاً قبیح و یا شرعاً حرام باشد نهی مردم از ارتکاب به آن واجب است (موسوی خمینی، ۱۳۶۸، ج ۱: ۶۳).

علامه طباطبایی قید دیگری به موضوع امر به معروف و نهی از منکر افزوده است: «معروف هر عملی است که افکار عمومی آن را عملی شناخته شده بداند و با آن مانوس باشد با ذائقه‌ای که اهل هر اجتماعی از نوع زندگی اجتماعی خود بدست می‌آورد سازگار باشد» (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲: ۳۴۸).

پس با توجه به این دیدگاه نیز می‌توان گفت که هنجار یا ناهنجار اجتماعی در محدوده معروف و منکر قرار می‌گیرد. در مجموع با توجه به تعاریف ارائه شده از معروف و منکر می‌توان گفت که معروف هر امری که از منظر شرع و عقل و عرف اجتماعی شناخته شده باشد و منکر بر عکس آن می‌باشد. بنابراین حجاب یک هنجار است که عقل و شرع و عرف جامعه آن را می‌پذیرد و بی‌حجابی یک ناهنجار است که عقل و شرع و عرف جامعه آن را نمی‌پذیرد. پس این دو (حجاب و بی‌حجابی) به عنوان معروف و منکر محسوب می‌شود امر به معروف و نهی از منکر نسبت به آن دو واجب است.

از آنجا که امر به معروف و نهی از منکر دارای سه مرحله قلبی، زبانی و عملی است حکومت دینی به جهت آنکه مجری قوانین شریعت الهی است باید مراحل سه گانه (قلبی، زبانی، عملی) را در مورد حجاب که واجب الهی است و بی‌حجابی یا بدحجابی که نهی الهی می‌باشد اعمال نماید. البته بنا بر نظر فقهاء شیعه مرحله عملی امر به معروف و نهی از منکر در عصر غیبت را مشروط به اذن ولی فقیه جامع الشرایط یا حکومت دینی می‌داند. امام خمینی در تحریر الوسیله قائل است که اگر انکار منکر به گونه‌ای است که منجر به جراحت یا قتل شود چنین انکاری جایز نیست مگر به اذن امام معصوم (ع) یا در عصر غیبت با اذن فقیه جامع الشرایط که جانشین امام معصوم (ع) می‌باشد (موسوی خمینی، ۱۳۶۸، ج ۱: ۴۸۱).

۴-۲- قاعده تعزیر

بنابر قاعده تعزیر، حکومت دینی می‌تواند برای گناهای که حدی در شریعت اسلامی برای آنها تعریف نشده است به تناسب آن گناه و عواقب منفی آن در جامعه دینی، تعزیر و مجازات قرار دهد. پس تعزیر، عقوبتی است که اسلام برای ترک واجب و ارتکاب حرام تشریع نموده است. لذا محقق حلی در این مورد می‌گوید: «كُلُّ مَنْ فَعَلَ مُحَرَّمًا أَوْ تَرَكَ وَاجِبًا فَلِلْإِمَامِ عَلَيْهِ السَّلَامُ تَعْزِيرُهُ بِمَا لَا يَبْلُغُ الْحَدَّ وَ تَقْدِيرُهُ إِلَى الْإِمَامِ» هر کس حرامی را انجام دهد یا واجبی را ترک کند پس وظیفه امام (ع) تعزیر نمودن اوست، بطوری که مقدار آن به حد نرسد و اندازه و مقدار تعزیر بر عهده امام و حاکم اسلامی است (حلی، ۱۴۵۷، ج ۴: ۹۴۸).

صاحب جواهر در شرح این عبارت گفته است: «لَا خِلَافٍ وَلَا اشْكَالَ نَصًّا وَفَتْوَى فِي أَنَّ كُلَّ مَنْ فَعَلَ مُحَرَّمًا أَوْ تَرَكَ وَاجِبًا وَ كَانَ مِنَ الْكِبَائِرِ فَلِلْإِمَامِ تَعْزِيرُهُ بِمَا لَا يَبْلُغُ الْحَدَّ» هیچ اختلافی بین فقهاء نیست و از جهت نص و فتوی اجماعی است که هر کس حرامی انجام دهد و واجبی را ترک کند در صورتی که آن فعل حرام از گناهان کبیره باشد تعزیر عاصی وظیفه امام است بطوری که به مقدار حد نرسد (نجفی، بی تا، ج ۴، ص ۴۴۸).

از اطلاق کلام علامه حلی فهمیده می‌شود که تعزیر و مجازات مجرم مربوط به دو نوع از گناهان کبیره و صغیره می‌باشد و حال آنکه صاحب جواهر آنرا به گناهان کبیره اختصاص داده است. البته این اطلاق در کلام برخی دیگر از فقهاء از جمله شهید اول و شهید ثانی نیز می‌باشد: يَعْزِرُ كُلُّ مَنْ تَرَكَ وَاجِبًا أَوْ فَعَلَ مُحَرَّمًا بِمَا يَرَاهُ الْحَاكِمُ «هر کس واجبی را ترک کند و یا حرامی را انجام دهد تعزیر می‌شود به واسطه آنچه که حاکم صلاح می‌داند (شهید ثانی، بی تا، ج ۹: ۱۵۰).

و در کلام برخی از فقهاء از جمله حضرت امام خمینی بطور صریح تعزیر را در دایره هر دو گناه صغیره و کبیره می‌داند: «كُلُّ مَنْ تَرَكَ وَاجِبًا أَوْ ارْتَكَبَ حَرَامًا فَلِلْإِمَامِ وَ نَائِبِهِ تَعْزِيرُهُ سَوَاءٌ كَانَتْ مِنَ الْمَحْرَمَاتِ الْكُبَيْرَةِ أَوْ الصَّغِيرَةِ».

هر کس واجبی را ترک کند یا حرامی را مرتکب شود وظیفه امام (ع) و نائب امام (ع) است که او را تعزیر نماید. یکسان است که ارتکاب به حرام کبیره باشد یا صغیره، موضوع قابل تأمل اینکه بر فرض تعزیر را منحصر در گناهان کبیره بدانیم، بر اساس نظر اکثر فقهاء می‌توان تعزیر را در مورد گناه بی‌حجابی و بدحجابی اجرا نمود زیرا چنانچه نقش این عمل گناه صغیر محسوب می‌شود ولی ارتکاب علنی آن در جامعه و کشف حجاب در ملأ عام و تظاهر به گناه و تکرار این گناه صغیره آنرا قطعاً به گناه کبیره تبدیل می‌نماید. بنابراین با توجه به دامنه و گستره‌ی قاعده‌ی تعزیر در ارتباط با گناهان صغیر و کبیره می‌توان نتیجه گرفت که حکومت اسلامی باید برای گناه و فعل حرام بی‌حجابی و بدحجابی، تعزیر و مجازات قرار دهد زیرا با توجه به فضای فعلی جامعه ایرانی و تهاجم فرهنگ غرب و گستردگی فضای مجازی و ارتباط آسان فرهنگ‌های غیردینی با فرهنگ

اسلامی، باعث رواج بی‌حجابی و برهنگی و ابتذال اخلاقی در میان زنان مسلمان گردیده است و الزام حکومتی حجاب از ناحیه حاکمیت نیاز به دو راهکار ضروری دارد. یکی انجام فعالیت‌های فرهنگی و تبیین فلسفه حجاب از دیدگاه عقل و نقل (کتاب قرآن و فرمایشات معصومین علیهم السلام) و دیگر تعزیر و مجازات افرادی که ملتزم به حجاب شرعی نبوده و با پوشش بسیار نامناسب در جامعه حضور پیدا کرده و قصد آنها اباحه‌گری و ترویج بی‌حجابی و بی‌عفتی و افساد افراد جامعه است. لذا بر مبنای قاعده‌ی فقهی تعزیر بر حکومت اسلامی لازم است که هر کس واجب شرعی همچون حجاب را ترک نماید و مرتکب حرام شرعی (بی‌حجابی) شود، مجازات و تعزیر نماید و با این امر امنیت اخلاقی جامعه و نظام اسلامی را تضمین نماید و مانع اشاعه فساد و منکرات در جامعه گردد.

نتیجه‌گیری

وجوب حکم حجاب و پوشش زنان در برابر مردان نامحرم مورد اجماع و توافق همه مذاهب اسلامی و از جمله ضروریات دین اسلام محسوب می‌شود. با تتبع و بررسی در آیات حجاب و روایات مربوطه نتایج زیر حاصل می‌شود:

۱- آیه جلباب (آیه ۵۹ سوره احزاب) که در سال پنجم هجری نازل شد مبین این است که خداوند زنان مومن را ملزم به پوشش سرتاسری جلباب (چادر) نموده است و حکمت آنرا نیز شناخت زنان مومن به عفاف و پاکدامنی تبیین فرموده و زنانی که چنین پوششی را کاملاً به خود نزدیک می‌نمایند باعث می‌شود که حجم و برجستگی‌های بدن آنان نمایان نشود لذا مورد اذیت و آزار افراد لایابالی قرار نگرفته و مصون از هرگونه تعرض و مزاحمت قرار گیرند.

۲- آیه خمار (آیه ۳۱ سوره نور) که در سال هشتم هجری نازل شده است. خداوند به حدود و مقدار حجاب پرداخته و زنان مومن را به پوشش سر و گردن و سینه بوسیله خمار ملزم نموده است «وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ» و با توجه به ظاهر آیه و احادیث مربوطه صورت و کفین از پوشش استثناء شده است و اکثر فقها امامیه و اهل سنت بر همین اعتقاد هستند و مستند آنها علاوه بر فراز فوق جمله «وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا» زنان نباید زینت‌های خود را نمایان کنند مگر آنچه که ظاهر است. لذا زینت ظاهری که در آیه استثناء شده بر مبنای روایات، صورت و دست‌ها می‌باشد.

۳- ضرب الخمار (پوشش مقنعه یا روسری) به منزله حکم تکمیلی حجاب زنان است که خداوند بعد از ادناء الجلباب (پوشش چادر) که حکم ابتدایی حجاب بوده است دو نوع تشریع و قانونگذاری شارع برای حجاب است که با یکدیگر منافاتی ندارند بلکه مکمل در موضوع حجاب و پوشش زنان می‌باشد.

۴- از جمله ادله فقهی الزام حکومتی حجاب قاعده‌ی تعزیر و فريضه امر به معروف و نهی از منکر می‌باشد که بر مبنای آن ادله، حکومت اسلامی از حضور زنانی که حدود حجاب شرعی را رعایت نمی‌کنند در جامعه ممانعت می‌نماید و همانطور که دولت اسلامی اجازه شرب خمر علنی را به مسلمانان و حتی پیروان ادیان دیگر نمی‌دهد وظیفه دارد که متخلفین را در برابر این حکم شرعی حجاب مجازات نماید و البته این موضوع باید در مسیر ترویج فرهنگ عفاف و حجاب و تبیین فلسفه آن از دیدگاه قرآن و سنت صورت گیرد.

منابع

قرآن

ابن منظور، محمد بن مكرم (۱۴۱۲ ق). *لسان العرب*، چاپ اول. بیروت: داراحیاء التراث العربی.

ابوحيان، محمدبن يوسف (۱۴۲۰ ق). *البحر المحيط فی التفسیر*، تحقیق محمد جمیل صدقی. بیروت: دارالفکر.

ابن اثیر (۱۳۶۷ ش). *مبارک بن محمد، النهایة فی الغریب الحدیث و الاثر*. قم: موسسه مطبوعاتی اسماعیلیان.

الفیومی، احمدبن محمد (۱۴۰۵ ق). *المصباح المنیر، دارالهجرة*.

بهرامپور، ابوالفضل (۱۳۹۶). *نهج البلاغه*، چاپ اول. قم: انتشارات سبحان.

جزیری (۱۴۱۰). *کتاب الفقه علی المذاهب الاربعه*. بیروت، بی‌جا.

جوهری، اسماعیل بن حمال (۱۳۷۶ ق). *الصحاح*، تحقیق احمد عبد الغفور عطار. بیروت: دارالعلم.

- حکیم، محسن (۱۳۷۴ ش). مستمسک العروة الوثقی. قم: دارالتفسیر.
- حلی محقق، ابوالقاسم نجم الدین جعفر بن الحسن (۱۴۵۷ ق). شرایع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام. بیروت: موسسه الوفاء.
- حلی، احمد بن شمس الدین (۱۴۱۴ ق). تذکره الفقهاء. قم: آل البيت عليهم السلام.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ ق). المفردات فی غریب القرآن. بیروت: دارالعلم.
- زحیلی، وهبه (۱۴۱۱ ق). التفسیر المنیر فی العقیده و الشریعة و المنهج، چاپ دوم. دمشق: دارالفکر.
- زمخشری، محمود بن عمر (۱۴۰۷ ق). الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل. بیروت: دارالکتب العربی.
- سجستانی، سلیمان بن اشعث (۱۹۹۸ م). سنن ابن داود. بیروت: موسسه ریان.
- سیوطی، جلال الدین (۱۴۱۰ ق). الجامع الصغیر، چاپ اول. بیروت: دارالفکر.
- شهید ثانی، زین الدین الجبعی العاملی (بی تا). الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة. بیروت: دارالتعارف للمطبوعات.
- شهید ثانی، زین الدین الجبعی العاملی (۱۴۱۳ ق). مسالك الافهام. قم: سال نشر.
- شیخ حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ ق). وسائل الشیعة الی تحصیل مسائل الشریعة موسسه آل البيت عليهم السلام. قم.
- طباطبایی حکیم، سید محمد تقی (بی تا). الاصول العامة فی الفقه المقارن. قم: مجمع جهانی اهل بیت (ع).
- طباطبایی یزدی (۱۴۱۷ ق). ریاض المسائل فی بیان الاحکام بالادلة. قم.
- طباطبایی، محمد حسین (بی تا). المیزان فی تفسیر القرآن، چاپ اول. بیروت: موسسه الاعلمی للمطبوعات.
- طبرسی، احمد بن علی (۱۴۰۳ ق). الاحتجاج علی اهل اللجاج. مشهد: نشر مرتضی.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۴۰۶ ق). مجمع البیان فی تفسیر القرآن، چاپ اول. بیروت: دارالمعرفة.
- طبری، ابوجعفر محمد بن جریر (۱۴۱۲ ق). جامع البیان، چاپ اول. بیروت: دارالمعرفة.
- طریحی، فخرالدین (بی تا). مجمع البحرین. تهران: المکتبة المرتضویة.
- عروسی حویزی (۱۳۱۵ ق). تفسیر نور الثقلین، تحقیق سید هاشم رسولی محلاتی. قم: اسماعیلیان.
- فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی (۱۳۶۲). الصافی فی تفسیر القرآن، چاپ ششم. تهران: المکتبة الاسلامیة.
- قرشی، سید علی اکبر (۱۴۱۲ ق). قاموس قرآن، جلد ۴. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- قلعجی، محمد (۱۴۰۸ ق). معجم لغة الفقهاء، ج ۲. بیروت: دارالنفائس للطباعة و النشر و التوزیع.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۲۹ ق). الکافی، قم: دارالحديث.
- مصطفوی، حسن (۱۳۶۰). التحقیق فی کلمات القرآن. تهران: ترجمه و نشر کتاب.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴ ش). تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- موسوی خمینی، روح الله (۱۳۶۸). تحریر الوسیله. قم: دارالعلم.
- نجفی، محمد حسن بن باقر (بی تا). جواهر الکلام، چاپ سوم. تهران: المکتبة الاسلامیة.